

Дело C-341/19**Резюме на преюдициалното запитване съгласно член 98, параграф 1 от
Процедурния правилник на Съда****Дата на постъпване в Съда:**

30 април 2019 г.

Запитваща юрисдикция:

Bundesarbeitsgericht (Германия)

Дата на акта за преюдициално запитване:

30 януари 2019 г.

**Ответник в първоинстанционното производство, въззивник и
жалбоподател в производството по ревизионно обжалване:**

MH Müller Handels GmbH

**Ищец в първоинстанционното производство, въззиваем и ответник в
производството по ревизионно обжалване:**

MJ

Предмет на главното производство

Равно третиране в областта на заетостта и професиите, свобода на религията
във връзка с носенето на забранка на работното място

Предмет и правно основание на преюдициалното запитване

Тълкуване на правото на Съюза, член 267 ДФЕС

Преюдициални въпроси

1. Може ли констатирана непряка дискриминация, основана на религия,
по смисъла на член 2, параграф 2, буква б) от Директива 2000/78/ЕО,
произтичаща от вътрешно правило на частно предприятие, да е
пропорционална само ако съгласно това правило се забранява носенето на

каквито и да било видими, а не само на очевидни и големи по размер символи на религиозни, политически и други философски убеждения?

2. При отрицателен отговор на първия въпрос:

- а) Трябва ли член 2, параграф 2, буква б) от Директива 2000/78/ЕО да се тълкува в смисъл, че правата по член 10 от [Хартата на основните права на Европейския съюз] и член 9 от [Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи] могат да се вземат предвид при проверката дали е пропорционална констатирана непряка дискриминация, основана на религия, произтичаща от вътрешно правило на частно предприятие, което забранява носенето на очевидни и големи по размер символи на религиозни, политически и други философски убеждения?
- б) Трябва ли член 2, параграф 2, буква б) от Директива 2000/78/ЕО да се тълкува в смисъл, че национални разпоредби с конституционен ранг, които защитават свободата на религията, могат да се вземат предвид като по-благоприятни разпоредби по смисъла на член 8, параграф 1 от Директива 2000/78/ЕО при проверката дали е пропорционална констатирана непряка дискриминация, основана на религията, произтичаща от вътрешно правило на частно предприятие, което забранява носенето на очевидни и големи по размер символи на религиозни, политически и други философски убеждения?

3. При отрицателен отговор на въпроси 2а) и 2б):

Трябва ли национални разпоредби с конституционен ранг, които защитават свободата на религията, да бъдат оставени без прилагане при разглеждането на разпореждане, основано на вътрешно правило на частно предприятие, което забранява носенето на очевидни и големи по размер символи на религиозни, политически и други философски убеждения, на основание на първичното право на Съюза, дори ако първичното право на Съюза, като например член 16 от Хартата на основните права на Европейския съюз, признава законодателствата и практиките на отделните държави?

Посочени разпоредби от правото на Съюза

Харта на основните права на Европейския съюз (наричана по-нататък „Хартата“), и по-специално членове 10 и 16

Директива 2000/78/ЕО на Съвета от 27 ноември 2000 година за създаване на основна рамка за равно третиране в областта на заетостта и професиите, и по-специално членове 2 и 8

Посочени разпоредби от националното право

Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland (Основен закон на Федерална република Германия, наричан по-нататък „GG“), по-специално членове 4 и 12

Bürgerliches Gesetzbuch (Граждански кодекс, наричан по-нататък: „BGB“), по-специално член 134

Gewerbeordnung (Кодекс за упражняването на професионална дейност в областта на занаятите, търговията и промишлеността, наричан по-нататък „GewO“), по-специално член 106

Allgemeines Gleichbehandlungsgesetz (Общ закон за равното третиране, наричан по-нататък „AGG“), по-специално членове 1, 3 и 7

Кратко представяне на фактическата обстановка и на производството

- 1 Страните по същество спорят по въпроса дали е законно разпореждането да не се носи ислямска забрадка на работното място.
- 2 Ответникът е дружество, учредено по германското право, което стопанисва дрогерии в Германия. Ищцата е вярваща мюсюлманка. Тя работи при ответника от 2002 г. като продавач-консултант и касиер.
- 3 След завръщането си от родителски отпуск през 2014 г. ищцата носи забрадка, което преди това не е правела. Тя не се съобразява с изискването на ответника да сваля забрадката на работното място. Вследствие на това първоначално тя не е била на работа, а по-късно ѝ е възложена друга дейност, при извършването на която не е необходимо да сваля забрадката си. На 21 юни 2016 г. от нея обаче е поискано да сваля забрадката. След като отказва, тя е изпратена у дома си. През юли 2016 г. тя получава разпореждане да се яви на работното място, без да носи очевидни и големи по размер символи на религиозни, политически и други философски убеждения (наричано по-нататък „спорното разпореждане“).
- 4 Вследствие на това ищцата предявява установителен иск, като претендира прогласяването на недействителността на спорното разпореждане. Освен това тя претендира обезщетение.
- 5 Искът е уважен в производството пред първата и на втората инстанция. С ревизионната си жалба ответникът настоява искът да бъде отхвърлен.

Основни доводи на страните в главното производство

- 6 Ищцата счита, че спорното разпореждане е недействително, тъй като нарушава нейната конституционно защитена свобода на религията. Тя

носела забрадката само за да изпълни религиозна повеля, която счита за задължителна. Това попадало в обхвата на свободата на религията.

- 7 Основаният на свободата на стопанска инициатива стремеж на ответника да следва политика на неутралност нямал безусловен приоритет пред свободата на религията. Напротив, трябвало да се извърши проверка за пропорционалност.
- 8 Практиката на Съда не била в противоречие с това становище. По-конкретно, правото на Съюза съдържало само минимални изисквания, така че разлика в третирането, която е допустима съгласно правото на Съюза, можела да е недопустима съгласно националното право, какъвто бил настоящият случай.
- 9 Ответникът счита, че разпореждането е законно. Той винаги е прилагал правила за облеклото, съгласно които не се допуска по-специално носенето всякакви видове покривала за глава на работното място. От юли 2016 г. във всички търговски обекти се прилагало правилото, че на работното място е забранено носенето на очевидни и големи по размер символи на религиозни, политически и други философски убеждения. Целта на ответника била да поддържа неутралитет в предприятието. По-конкретно трябвало да се избягват конфликти между работниците или служителите. В миналото вече в три случая възникнали проблеми, които се дължат на различните религии и култури. Те обаче не били свързани с носенето на забрадка или друг религиозен символ.
- 10 Ответникът счита, че становището му се подкрепя от решение от 14 март 2017 г., G4S Secure Solutions (C-157/15, EU:C:2017:203), в което Съдът придава на защитената от член 16 от Хартата свобода на стопанска инициатива по-голяма тежест отколкото на свободата на религията. За действието на дадена забрана на изява на религиозна принадлежност не било необходимо да са настъпили неблагоприятни икономически последици и да е налице загуба на клиенти. Според ответника предвидените в националното законодателство основни права също не могат да обосноват различен извод.

Кратко изложение на мотивите за преюдициалното запитване

- 11 Преюдициалното запитване е необходимо, тъй като разрешаването на спора зависи от въпроси относно правото на Съюза, които Съдът все още не е изяснил.

Относно приложимото национално право

- 12 На равнището на националното право спорното разпореждане се основава на член 106, първо изречение от GewO, съгласно който работодателят може „по справедливост да определи по-подробно характера на работата, работното място и време“. Това право за издаване на разпореждания не е абсолютно.

От една страна, както пряко следва от текста на разпоредбата, дадено разпореждане трябва да е в съответствие с „преценката по справедливост“. От друга страна, съгласно практиката на запитващата юрисдикция то не трябва да нарушава установена от закона забрана. В настоящия случай подобна забрана може да представлява разпоредбата на член 7 във връзка с член 1 от AGG, съгласно която не се допуска по-неблагоприятно третиране на работници и служители заради тяхната религия. Забранена е също непряка дискриминация, която съгласно член 3, параграф 2 от AGG е налице, когато видимо неутрални разпоредби биха поставили дадени лица — по-специално заради тяхната религия — в неблагоприятно положение в сравнение с други лица, овен ако съответните разпоредби са обективно оправдани от законната си цел и средствата за постигане на тази цел са пропорционални и необходими.

- 13 Ако спорното разпореждане нарушава член 7 от AGG, то би било недействително съгласно член 134 от BGB — съгласно който е нищожна сделка, нарушаваща установена от закона забрана.
- 14 При разглеждането на посочените национални разпоредби трябва да бъдат взети предвид и залегналите в GG основни права. По-специално следва да се разгледа дали спорното разпореждане и общото правило, на което то се основава и на което се позовава ответникът, представляват недопустимо ограничение на защитената от член 4, параграфи 1 и 2 от GG свобода на религията.
- 15 Съгласно постоянната практика на Bundesverfassungsgericht (Федерален конституционен съд, Германия) защитата на основните права има косвено действие и в отношенията между частноправни субекти. При тълкуването на правните норми съдилищата трябва да зачитат основните права като конституционно установен избор на ценности, по-специално при тълкуването на общи гражданскоправни норми и неопределени правни понятия. При това в зависимост от обстоятелствата на конкретния случай трябва да бъде разгледано взаимодействието на евентуално противоречащи си основни права и да бъде постигнат баланс между тях.
- 16 По-нататък от практиката на Bundesverfassungsgericht следва, че носенето на ислямска забрадка попада в обхвата на защита на свободата на религията по смисъла на член 4, параграфи 1 и 2 от GG. Това основно право обхваща както вътрешната свобода на човека да вярва или не, така и външната свобода да изявява и разпространява вероизповеданието. То включва правото на частноправния субект да съобрази цялостното си поведение с дадена религиозна доктрина и да действа в съответствие с тези убеждения. Жените мюсюлманки, които носят типична за тяхната вяра забрадка, могат да се позоват на тази защита и при упражняване на професията си. Без значение е обстоятелството, че в ислямската религия се застъпват различни възгледи относно така наречената повеля за носене на забрадка.

- 17 Свободата на религията обаче може да ограничава основни права, които са в противоречие с нея. В настоящия случай следва да бъде взета предвид защитената от член 12, параграф 1 от GG свобода на стопанска инициатива на работодателя. Съгласно еднаквата практика на Bundesverfassungsgericht и на запитващата юрисдикция противоречащите основни права трябва да бъдат ограничени по такъв начин, че да пораждат действие във възможно най-голяма степен за всички заинтересовани лица. В това отношение обаче запитващата юрисдикция изисква от работодателя да посочи реални рискове, които произтичат от обстоятелството, че по-нататъшното използване на ислямската забрадка от съответната работничка или служителка би довело до конкретни проблеми в предприятието или до икономически загуби. Не са достатъчни само предположения и опасения.

Относно приложимите разпоредби на правото на Съюза и ЕКПЧ

- 18 Твърде тясно би било тълкуването на релевантните разпоредби на GewO и AGG единствено въз основа на предвидените в националното законодателство основни права. По-специално следва да се вземе предвид, че разпоредбите на AGG имат за цел да се транспонира Директива 2000/78 в германското право. Така например тълкуването на понятието „непряка дискриминация“ по смисъла на член 3, параграф 2 от AGG зависи от тълкуването на член 2, параграф 2, буква б) от Директива 2000/78. Освен това са приложими и разпоредбите на Хартата, тъй като с AGG се прилага правото на Съюза (вж. член 51, параграф 1, първо изречение от Хартата). В случая релевантни са както защитената от член 10 от Хартата свобода на религията, така и залегналата в член 16 от Хартата свобода на стопанска инициатива.
- 19 Освен това, по отношение на член 10 от Хартата следва да се отбележи, че съгласно разясненията към Хартата гарантираното от този член право съответства на правото, гарантирано от член 9 от Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи (наричана по-нататък „ЕКПЧ“) и съгласно член 52, параграф 3 от Хартата има същия смисъл и обхват като него. Съгласно практиката на Европейския съд за правата на човека (наричан по-нататък „ЕСПЧ“) носенето на религиозно облекло, например на забрадка, е защитено по член 9 от ЕКПЧ действие (вж. по-конкретно ЕСПЧ, решение по дело Lachiri с/у Белгия от 18 септември 2018 г., CE:ECHR:2018:0918JUD000341309, т. 31). Националните юрисдикции, които са сезирани да разгледат забраната на частен работодател за носене на забрадка, трябва да защитят в достатъчна степен правото по член 9 от ЕКПЧ и да постигнат справедлив баланс между правата на засегнатите лица и правата на другите лица. Що се отнася до правилата за облеклото, правото на работника или служителя да изразява своята религиозна принадлежност трябва да се съпостави с желанието на работодателя да създаде определен имидж на предприятието (ЕСПЧ, решение по дело Eweida и др. с/у Обединено кралство, CE:ECHR:2013:0115JUD004842010, т. 84, 91 и 94).

По първия преюдициален въпрос

- 20 Според запитващата юрисдикция спорното разпореждане представлява непряка дискриминация на ищеца (в смисъл на потенциално неблагоприятно третиране или дискриминация съгласно член 3, параграф 2 от АГГ и член 2, параграф 2, буква б) от Директива 2000/78), тъй като вследствие на разпореждането, основано на общо правило, ищцата е поставена в особено неблагоприятно положение спрямо други лица заради своята религия. Решаването на спора зависи от обстоятелството дали съгласно предвиденото в член 2, параграф 2, буква б), подточка i) от Директива 2000/78 изключение разпореждането е обективно оправдано от законна цел и средствата за постигане на тази цел са подходящи и необходими.
- 21 В съответствие с постановеното от Съда запитващата юрисдикция приема, че стремежът на работодателя да се покаже неутрален пред клиентите си попада в обхвата на свободата на стопанска инициатива, защитена от член 16 от Хартата, и следователно представлява законна цел (вж. решение от 14 март 2017 г., G4S Secure Solutions, C-157/15, EU:C:2017:203, т. 38).
- 22 С оглед на посоченото по-горе решение и на решение от 14 март 2017 г., Vougaoui и ADDH (C-188/15, EU:C:2017:204) обаче е спорно дали само широкообхватна забрана, която включва всяка видима форма на проява на религиозна принадлежност, е подходяща за преследване на целта на корпоративна политика на неутралитет или, както в настоящия случай, за целта е достатъчна и забрана, която се ограничава до очевидни и големи по размер символи, стига тази забрана да се прилага по последователен и систематичен начин.
- 23 Решение на Съда G4S Secure Solutions се основава на правило, което забранява носенето на видими символи на политически, философски и религиозни убеждения. В решение Vougaoui и ADDH Съдът се позовава на това решение. Посочените обстоятелства не позволяват на запитващата юрисдикция да направи безспорен извод дали Съдът е взел предвид само релевантните фактически обстоятелства по дело G4S Secure Solutions и се е позовал на тях в постановеното на същия ден решение Vougaoui и ADDH, или изложените съображения съдържат общовалиден извод. По тази причина е отправен първият преюдициален въпрос.

По преюдициални въпроси 2а) и 2б)

- 24 Въпроси 2а) и 2б) се отнасят до разглеждането на пропорционалността по смисъла на член 2, параграф 2, буква б), подточка i) от Директива 2000/78. Ако Съдът заключи, че и със забрана, която се ограничава до очевидни символи с голям размер, може да се преследва целта за корпоративна политика на неутралитет, трябва по-конкретно да се прецени дали забраната е необходима и пропорционална.

- 25 Запитващата юрисдикция приема, че правило като това, на което се позовава ответникът, е ограничено до строго необходимото (вж. решение от 14 март 2017 г., G4S Secure Solutions, C-157/15, EU:C:2017:203, т. 42), тъй като забранява само носенето очевидни символи с голям размер и негови адресати са работници или служители, които имат контакт с клиенти.
- 26 Не може да бъде направена преценка дали забраната е и пропорционална по смисъла на член 2, параграф 2, буква б), подточка i) от Директива 2000/78, без да се отпрати преюдициално запитване до Съда.
- 27 За запитващата юрисдикция възниква първо принципният въпрос дали в рамките на проверката дали използваните средства са пропорционални може да се извърши претегляне на противоположните интереси. Ако това е така, възниква следващият въпрос — дали претеглянето на противоположните интереси — в случая член 16 от Хартата, от една страна, и член 10 от Хартата, съответно член 9 от ЕКПЧ, от друга страна — следва да се направи още при проверката дали дадено правило, което налага забрана във връзка с проява на религиозна принадлежност, е пропорционално или едва при прилагането на правилото в конкретен случай, например при разпореждане, насочено към работника или служителя, или при уведомяването му, че е уволнен.
- 28 Ако правата, произтичащи от Хартата и ЕКПЧ, могат да бъдат взети предвид при проверката на пропорционалността по смисъла на член 2, параграф 2, буква б), подточка i) от Директива 2000/78, според запитващата юрисдикция предимство има защитената от член 10 от Хартата и член 9 от ЕКПЧ свобода на религията. Прилаганото от ответника правило забранява без наличието на достатъчно основание по-специално носенето на очевидни символи с голям размер.
- 29 Ищцата може да се позовава на защитата посредством тези права и в отношението си с ответника, тоест и в отношенията на частноправни субекти (вж. решение от 17 април 2018 г., Egenberger, C-414/16, EU:C:2018:257, т. 49).
- 30 Съгласно член 52, параграф 1 от Хартата ограниченията на свободата на религията са възможни. Поради тази причина запитващата юрисдикция, подобно на ЕСПЧ, приема, че следва да се извърши претегляне на противоположните интереси. В настоящия случай обаче свободата на религията има предимство спрямо защитената от член 16 от Хартата цел за корпоративна политика на неутралитет, тъй като твърдените от ответника проблеми не са достатъчно съществени, за да обосноват забрана за проява на религиозна принадлежност.
- 31 Освен това според ЕСПЧ свободата на религията представлява предпоставка за плурализма, който е абсолютно необходим за демокрацията. Конфликти между вярващи, лица, които изповядват друга религия, и лица, които не

изповядват никаква религия, трябва да бъдат решавани не чрез отстраняване, а чрез запазване на религиозното многообразие (ЕСПЧ, решение по дело Supreme Holy Council of the Muslim Community с/у Белгия от 16 декември 2004 г., CE:ECHR:2004:1216JUD003902397, т. 93).

- 32 Ако Съдът заключи, че противоречащи си права, произтичащи от Хартата и ЕКПЧ, не могат да бъдат взети предвид в рамките на проверката за пропорционалност, възниква следващият въпрос дали национално законодателство с конституционен ранг, и по-специално защитената от член 4, параграфи 1 и 2 от GG свобода на религията и убежденията може да се счита за разпоредба, която е по-благоприятна по смисъла на член 8, параграф 1 от Директива 2000/78. Съгласно тази разпоредба държавите членки могат да приемат или поддържат разпоредби, които са по-благоприятни за защитата на принципа за равно третиране от изложените в директивата.
- 33 Запитващата юрисдикция не може без да сезира Съда да прецени при какви условия следва да се прилага разпоредба, която е по-благоприятна по смисъла на директивата. Възниква въпросът дали това включва само национални разпоредби, които имат за цел защитата от дискриминация или и такива разпоредби, които, подобно на свободата на религията и убежденията по член 4, параграфи 1 и 2 от GG, целят защита в областта на свободите. Доколкото може да се установи, в практиката на Съда този спорен в доктрината въпрос все още не е изяснен.
- 34 Запитващата юрисдикция приема, че и свободите могат да се разглеждат като по-благоприятни разпоредби по смисъла на член 8, параграф 1 от Директива 2000/78, доколкото те водят до повишаване на стандарта за защита от дискриминация.
- 35 Ако обаче Съдът застъпи обратното становище, защитената от член 4, параграфи 1 и 2 от GG свобода на религията и убежденията няма да се счита за по-благоприятна разпоредба по смисъла на член 8, параграф 1 от Директива 2000/78 и може да не бъде взета предвид в рамките на проверката за пропорционалност.

По третия преюдициален въпрос

- 36 Третият преюдициален въпрос се отнася до връзката между правото на Съюза и националното конституционно право. Ако Съдът отговори на въпроси 2а) и 2б) в смисъл, че при проверката дали е налице основана на религия недопустима разлика в третирането не могат да намерят приложение нито права, произтичащи от Хартата и ЕКПЧ, нито национални разпоредби с конституционен ранг, за запитващата юрисдикция възниква въпросът дали по този начин правото на Съюза — в случая член 16 от Хартата — изцяло изключва прилагането на предвидени в националното

право основни права при проверката дали дадено разпореждане на работодателя е действително.

- 37 Въпросът за неприложимостта на националното право възниква винаги когато правото на Съюза поражда право за частноправните субекти, на което те да могат да се позовават в това му качество при спор между тях в област от обхвата на правото на Съюза, и когато не може да се извърши тълкуване на националното право в съответствие с правото на Съюза (решение от 17 април 2018 г., Egenberger, C-414/16, EU:C:2018:257, т. 75 и 76). Такова субективно право има пряко действие (вж. във връзка с член 31, параграф 2 от Хартата решение от 6 ноември 2018 г., Max-Planck-Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaften, C-684/16, EU:C:2018:874, т. 67, 69 и сл.). Ако не е налице субективно право, което има пряко действие в частноправното отношение, може да бъде предявен само иск за обезщетение за вреди срещу държавата членка, когато не са транспонирани правилно правни норми, които се съдържат само в директива, и не е налице пряко приложимо първично право, на което те се основават (вж. решения от 7 август 2018 г., Smith, C-122/17, EU:C:2018:631, т. 43 и сл., и от 24 януари 2012 г., Dominguez, C-282/10, EU:C:2012:33, т. 43).
- 38 Според запитващата юрисдикция в главното производство като субективно право в този смисъл може да се разглежда само член 16 от Хартата, но не и Директива 2000/78. Доколкото е може да се установи, в практиката на Съда все още не е изяснен въпросът дали дадено лице може да се позове на член 16 от Хартата в рамките на спор, който се води само между частноправни субекти. Действително е налице практика по формулираното по идентичен начин условие в член 27 от Хартата, в който се препраща към правото на Съюза и „националните законодателства и практики”. Според Съда от посочения текст следва, че този член трябва да бъде уточнен в разпоредби на правото на Съюза или на националното право, така че национална разпоредба, която не е в съответствие с дадена директива, да не бъде оставена без прилагане само на основание на този член (решение от 15 януари 2014 г., Association de médiation sociale, C-176/12, EU:C:2014:2, т. 44 и сл.). Запитващата юрисдикция обаче не може — без да отправи преюдициално запитване — да прецени дали практиката на Съда във връзка с чл. 27 от Хартата може да се прилага спрямо защитената от член 16 свобода на стопанска инициатива.
- 39 Самата запитваща юрисдикция тълкува правото на Съюза в смисъл, че член 16 от Хартата и предимството на правото на Съюза допускат прилагането предвидени в националното законодателство права с конституционен ранг при проверката на разпореждане като спорните по настоящото дело. Ако Съдът сподели това становище, може да бъде взета предвид защитената от член 4, параграфи 1 и 2 от GG свобода на религията и убежденията. В този случай, според запитващата юрисдикция спорното разпореждане би било недействително, тъй като в рамките на претеглянето, което трябва да бъде извършено, свободата на стопанска инициатива има по-малка тежест в

сравнение със свободата на религията. Следователно ревизионната жалба следва да бъде отхвърлена. Ако обаче член 16 от Хартата не допуска прилагането на предвидени в националното законодателство основни права, ревизионната жалба би била основателна. Следователно третият въпрос е релевантен за решаването на спора.

РАБОТЕН ДОКУМЕНТ